

Magyarország és a magyarok a 16–17. századi itáliai közvéleményben – A tizenöt éves háború hatása a magyarságtoposzokra és sztereotípiákra

KRUPPA TAMÁS

Az itáliai „közvéleményben” a középkor folyamán Magyarországról és a magyarokról kialakított kép egyaránt tartalmazott negatív és pozitív elemeket. Az előbbieket a feltételezett hun–magyar rokonsággal, míg az utóbbiak a magyar föld gazdagságával, illetve a magyarok harci erényeivel voltak összefüggésben. Ezek a toposzok a török megjelenésével új elemmel, a propugnaculum Christianitatis gondolatával gazdagodtak. Újabb változás a 16. század végétől figyelhető meg, amikor kitört a tizenöt éves háború, amelynek időszaka alatt itáliaiak addig nem látott tömegben jelentek meg a magyarországi harctereken. A tanulmányban elemzett művek, kéziratok beszámolóik és levelek arról tanúskodnak, hogy az addig összességében a török elleni küzdelem miatt inkább pozitívnak mondható magyarságkép kezdett egyértelműen negatívvá válni, amelyhez a döntő lökést a Bocskai-felkelés adta.

ABSZTRAKT

magyarságkép, itáliai közvélemény, politikai propaganda, toposzok, nemzetkarakterológia, hun–magyar rokonság, tizenöt éves háború, propugnaculum Christianitatis, Bocskai-felkelés, Báthory-propaganda

KULCSSZAVAK

Az itáliai kortársak magyarságképe már a középkorban is több elemből tevődött össze. Ezek közül az egyiket, amely a magyarok vadságához kötődött, a történelmi szituáció, a propagandisztikus mondanivaló vagy éppen az egyéni rokon- vagy ellen-szenv alapján pozitív és negatív formában is meg lehetett fogalmazni. Ez a toposz – és különösen ennek negatív formája – a kalandozások koráig nyúlt vissza, és a történelmi tapasztalatokban, illetve az Attila, Isten ostora, illetve a hun–magyar rokonság Nyugat-Európában is széles körben elterjedt fikciójában gyökerezett.¹ A vadságnak szintén a történelmi tapasztalatok által megalapozott, de pozitív értelmezése a magyarok vitézségére helyezte a hangsúlyt. A tapasztalatok tekintetében elég, ha a cseh trónkövetelő, Habsburg I. Rudolf megsegítésére küldött magyaroknak a morvamezei csatában tanúsított vitézségére gondolunk. Bár a német krónikák ezt rendre elhallgatták vagy lekicsinylő hangnemben emlegették, a *Steirische Reimchronik* (Stájer rímes krónika) igen elismerően nyilatkozott róla, fontosnak tartva megjegyezni, hogy a magyar vezérek francia módra forgták a kardot.²

A magyarságkép másik meghatározó és a közvéleményt hosszú évszázadokra befolyásoló eleme a magyar föld természeti kincsekben, élelmiszerben való bőségének képzete volt, amely egyrészt a keresztes háborúk idején átvonuló, sokszor éhező seregek megfigyeléseit rögzítette és közvetítette Nyugat-Európa irányába, másrészt az ország nemesfémekben való gazdagságában gyökerezett, amelyet az Anjoukkal Magyarországra kerülő olasz kereskedők tapasztaltak.³

Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy a középkorban a magyar királysággal és lakóival kapcsolatban rögzült kép árnyalt volt, amelyben pozitív és negatív elemek keveredtek, és részben magához a területhez, a földhöz, részben pedig lakóinak testi és jellembeli tulajdonságaihoz kötődtek. Itt kell megjegyeznünk, hogy a magyarságképet az elit és az írástudók formálták, ugyanakkor arról, hogy a köznépben milyen kép élt

¹ A negatív Attila-képhez ld.: Horlay Magdolna, „Attila protagonista di melodrami e opere italiani”, *Corvina*, 21, nuova serie VI (1943), Gennaio, 407–421; Oszkár Elek, „Attila az olasz hagyományban”, *Budapesti Szemle*, 41 (1913) no. 442, 81–111. Az Attiláról szóló kéziratok és nyomtatott forrásokról a 15–17. századra vonatkozóan (egy 16. századi olasz vers közlésével e tárgyban) ld.: Ballagi Aladár, „Attila bibliographiája: Kéziratok és nyomtatványok 1472–1700”, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2 (1892), 229–269, 410–430; Ballagi Aladár, „»Attila« a kutya-fajzat: XVI. századi olasz költemény”, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2 (1892), 204–223, 379–387, 487–498. Attiláról lásd még *La Hystoria di Atila dicto flagellum Dei* (Venecia, 1472), ill. a legismertebbet Callimachus Experiens olasz humanista tollából: *Vita Attilae seu de gestis Attilae*, (Tarvisii, c. 1489). A negatív Attila-képet próbálta meg árnyalni és összekötni a propugnaculum toposszal a török elleni katonai segítség érdekében Oláh Miklós humanista esztergomi érsek és kancellár a *Hungaria* és az *Athila* című műveiben. Az előző kéziratban maradt a 18. századig, míg a másikat Antonio Bonfini művének függelékeként Zsámboky János adta ki. Ld.: Antonio Bonfini, *Rerum Ungaricarum decades...* (Basileae, 1568). Modern kritikái kiadását ld.: Nicolaus Olahus, *Hungaria – Athila*, ed. Colomannus Eperjessy et Ladislaus Juhász (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum) (Budapest, 1938). Munkásságához ld.: Sante Graciotti, „L'»Athila« di Miklós Oláh fra la tradizione italiana e le filiazioni slave” és Antonio Carile, „Una »vita di Attila« a Venezia nel XV secolo” in *Venezia e Ungheria nel rinascimento*, ed. Vittore Branca, (Firenze: Olschki, 1973), 275–316, 369–396. Újabban: Bene Sándor, „Latin Historiography in Hungary: Writing and Rewriting Myths of Origins”, in *Myth and Reality: Latin Historiography in Hungary 15th–18th Centuries: Exhibition in the National Széchényi Library 7 July – 3 September, 2006*, ed. István Monok (Budapest: OSZK, 2006), 3–27. Az olaszok negatív magyarságképének kialakulásához a teljesség igénye nélkül lásd Alfred Fest, „I primi rapporti della nazione ungherese coll'Italia”, *Corvina* 2 (1922), no. 3, 5–39. Az olaszok átfogó képéhez Magyarországról ld.: Jászay Magda, *A kereszténység védőbástyája – olasz szemmel: Olasz kortárs írók a XV–XVIII. századi Magyarországról* (Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996).

² Doberdói Breit József, *A magyar nemzet hadtörténelme*, VI (Budapest: Athenaeum, 1930), 155. Maja Loehr, „Der steirische Reimchronist: her Otacher ouz der Geul”, *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, 51 (1937), 89. A krónikáról lásd még Jean-Marie Moeglin, „Recherches sur la Chronique rimée styrienne”, *Journal des Savants* (1987) Juillet–Décembre, 159–179.

³ A középkori Magyarország-képről, annak irodalmi forrásairól összefoglalóan ld.: Csukovits Enikő, „Források, műfajok, lehetőségek: a középkori Magyarország-kép elemei”, *Korall*, 39 (2009) december, 5–29.

a magyarokról, sem a középkorból, sem a 16. századból nincsenek információink. De mivel az elit minden szempontból mintaadónak számított, logikusan adódik a következtetés, hogy a Magyarországról a nyugati, így az itáliai „közvéleményben” kialakított kép is végső soron az elittől származott.

4 1526-ban Johannes Cuspinianus már mindenki által ismert, közkeletű kifejezésként említi. Ld.: Johannes Cuspinianus, *De capta Constantinopoli, et bello adversus Turcas suscipiendo... Selectissimarum orationum et consultationum de bello Turcico variorum et diversorum auctorum volumina quatuor*, ed. Nicolaus Reusner (Lipsiae, 1596), vol. II, 176–177. A toposz részletes elemzését magyar–lengyel viszonylatban ld.: Hopp Lajos, *Az „antemurale” és a „conformitas” humanista eszméje a magyar–lengyel hagyományban* (Humanizmus és reformáció, 19) (Budapest: Akadémiai, 1992). A toposz különböző értelmezéséről a további szakirodalommal ld.: Imre Mihály, *„Querela Hungariae”: A Querela Hungariae toposza a XVI–XVII. század irodalmában*, ed. Bitskey István, Görömbei András (Csokonai könyvtár, 5) (Debrecen: Kossuth, 1995), 143–173.

5 Vö. Kardos Tibor, „L’Ungheria negli scritti degli umanisti italiani”, *Corvina*, 19, nuova serie IV (1941, Gennaio), 132–150.

6 Vö. 1. jegyzettel. A későbbiekre nézve: Polgár Vilmos, *Magyarország és a magyarok a XVII. századi olasz közvéleményben* (Pannonhalmi Füzetek, 31) (Pannonhalma, 1942).

7 Mathaus-Voltolini, „Die Beteiligung des Papstes Clemens VIII. an der Bekämpfung der Türken in den Jahren 1592–1595”, *Römische Quartalschrift*, 15 (1901–1902), 303–326, 410–423; Peter Bartl, „Marciare verso Costantinopoli – Zur Türkenpolitik Klemens’ VIII.”, *Saeculum*, 20 (1969) December, 44–56; Domenico Caccamo, „La diplomazia della Controriforma e la crociata: dai piani del Possevino alla „lunga guerra” di Clemente VIII.”, *Archivio Storico Italiano*, 128 (1970), 255–282; Jan Paul Niederkorn, *Die europäische Mächte und der „Lange Türkenkrieg” Kaiser Rudolfs II. (1593–1606)* (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1993), 70–102; Giampiero Brunelli, *Soldati dei papa: Politica militare e nobiltà nello stato della Chiesa (1560–1644)* (Roma: Carocci, 2003), 104–111; Massimo Carlo Giannini, *L’oro e la tiara: La costruzione dello spazio fiscale italiano della Santa Sede (1560–1620)* (Bologna: Il Mulino, 2003), 177–200, 241–270; Florio Banfi, „Gianfrancesco Aldobrandini magyarországi hadivállalata”, *Hadtörténelmi Közlemények*, 40 (1939) 1–33, 213–228, 41 (1940) 143–156; Tóth Sándor László, *A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború* (Szeged: Belvedere Meridionale, 2000).

8 Niederkorn, *Die europäische Mächte*, 386–448.

A középkor végén az Európa határainál feltűnő új, és minden addiginál fenyegetőbb oszmán veszély egy újabb toposszal, a *propugnaculum* vagy *antemurale Christianitatis*⁴ gondolatával gyarapította a nyugat-európai magyarságképet, amely részben a magyarok vitézségével kapcsolatban megfogalmazott korábbi véleményekből származtatható. A 15. századi olasz humanisták például műveikben általában pozitív módon nyilatkoztak a magyarokról: kiemelték földjük gazdagságát és vitézségüket a török elleni harcban. Ennek hátterében Mátyás király mecénatúrája húzódtott meg.⁵ A vitézség toposz azonban semmiképpen sem volt olyan elterjedtnek tekinthető, mint a gazdagság vagy a védőbástya gondolata, bár meg kell jegyezni, hogy éppen Itáliában – ott is elsősorban velencei területen – az Attilával és a hunokkal kapcsolatban megfogalmazott negatív kép (barbárság) a 16. század eleji nyomtatványokban is megragadható módon, makacsul tartotta magát.⁶ Ennek elsősorban az lehetett a fő oka, hogy Velence történelme folyamán többször is összeütközésbe került a dalmáciai kikötők miatt a magyar királlyal, mivel a Köztársaság az Adria-tenger (Golfo) kereskedelmét monopolizálni akarta, a magyar királyok viszont igényt tartottak a területen átmenő kereskedelmi haszon egy részére.

A tizenöt éves háború sok szempontból változtatott a fent vázolt képen, az itáliai közvélemény figyelme ugyanis tartósan Magyarországra terelődött. Az 1592-ben pápává választott VIII. Kelemen (1592–1605) politikájának középpontjába helyezte a török kiűzését, amelynek érdekében hatalmas anyagi áldozatoktól sem riadt vissza. Pénzsegély küldésén kívül három ízben hadsereget is felszerelt, amelyet Magyarországra küldött.⁷ Ugyanakkor a szentszéki és a császári propaganda hatására több itáliai kisállam is vagy fegyveresen, vagy anyagi segítség formájában szintén részt vett a háborúban.⁸ Mindezek következményeként rengeteg „olasz” fordult meg a

magyarországi és erdélyi harctereken, s ennek révén óriási mennyiségű irat, levél, jelentés, avviso maradt ránk.⁹ De ne feledkezzünk meg a propagandisztikus célból született többi nyomtatványról, sőt a történetírói munkákról sem, amelyek szintén arról árulkodnak, hogy a térséget ismerő olaszok hogyan vélekedtek az országról és lakóiról. A továbbiakban két forráscsoport, az egykorú diplomáciai természetű levelezés és néhány, a tizenöt éves háború időszakában megjelent nyomtatvány segítségével próbálom szemléltetni egyrészt a korabeli itáliai közvéleményben élő magyarságképet, másrészt ennek a képnek a háború hatására történő megváltozását.

Jóllehet a lepantói nagy diadal (1571) után nem sokkal Velencét otthagyták szövetségesei, a spanyol király, a pápa és a máltai lovagrend, és így a győzelem ellenére megalázó békére (1573) kényszerült, és jóllehet az európai államok figyelmét a francia és a németalföldi konfliktus, majd a Nagy Armada kötötte le, a törökellenes háború gondolata nem került le a napirendről.¹⁰ A Szentszék már az 1580-as években igen nagy figyelmet szentelt a Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király (1576–1586) által előterjesztett oszmánellenes nagy háború terveinek, amely magában foglalta Oroszország megszerzését.¹¹ A hitetlenek ellen vívott szent háború és az eretnekek megtérítését célzó *missio* mindig is Róma politikájának részét képezte. Báthory halála és az egymást váltó pápák miatt azonban a tervek háttérbe szorultak. A tizenöt éves háború kitörésének és VIII. Kelemen trónra léptének szerencsés egybeesése azonban elhárította ezeket az akadályokat. Magyarországra és Erdélyre a török elleni háború miatt tartósan nagy figyelem irányult; nemcsak olasz katonák ezrei kerekedtek fel, hogy a török ellen harcoljanak – és nem melleleg megcsinálják a szerencséjüket, nagy hadizsákmányra szert téve az egyébként is élelmiszerekben gazdag országban –, hanem több itáliai fejedelemség is érdeklődve fordult a régió felé, közöttük a Gonzagák Mantovája is.

Mantova város levéltára igen érdekes iratokat őriz a hercegség urának, Vincenzo Gonzagának az erdélyi fejedelemség kormányzóságával kapcsolatos terveiről. Vincenzo igen aktív szerepet vállalt a török elleni harcokban: 1595-ben, 1597-ben és 1601-ben személyesen is megjelent saját csapataival az országban.¹² A császári udvarral és a Szentszékkel ápolt jó kapcsolatainak köszönhetően került szóba a neve a kormányzói posztra. A háborúba a császár és a pápa szövetségeseiként belépő Erdély olyan bizonytalansági tényezővé vált ura, Bátho-

⁹ Ibid. Az avvisok szerepéről vö. Cornel Zwierlein, „Fuggerzeitungen als Ergebnis von Italienisch-deutschem Kulturtransfer 1552–1570”, *Quellen und Forschungen aus Italienischen Archiven und Bibliotheken*, 90 (2010), 169–224. Mario Infelise, „Gli avvisi di Roma: Informazione e politica nel secolo XVII”, in *La Corte di Roma tra Cinque e Seicento*, „Teatro” della politica europea, ed. Gianvittorio Signorott, Mariantonetta Visceglia (Roma: Bulzoni, 1998), 189–205. Idem, „Professione reportista: Copisti e gazzettieri nella Venezia del Seicento”, in *Venezia: Itinerari per la storia della città*, ed. Stefano Gasparri, e Giovanni Levi, Pierandrea Moro (Bologna: Il Mulino, 1997), 183–209. Idem, *Prima dei giornali: Alle origini della pubblica informazione* (Bari: Laterza, 2002), Idem, „La circolazione dell’informazione commerciale”, in *Il Rinascimento italiano e l’Europa*, vol. IV: *Commercio e cultura mercantile*, ed. Richard A. Goldthwaite, Reinhold C. Mueller (Treviso: Fondazione Cassamarca, Costabissara, Colla, 2007), 499–522; Idem, „From merchants’ letters to handwritten political avvisi: Notes on the origins of public information”, in *Cultural Exchange in Early Modern Europe*, III.: *Correspondence and Cultural Exchange in Europe, 1400–1700*, ed. Francisco Bethencourt, Egmond Florike (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 33–52.

¹⁰ Angelo Tamborra, *Gli stati italiani, l’Europa e il problema turco dopo Lepanto* (Firenze: Olschki, 1961).

¹¹ Erről a legújabban Géraud Poumarède, *Il mediterraneo oltre le crociate: La guerra turca nel Cinquecento e nel Seicento tra leggende e realtà* (Torino: UTET libreria, 2011), 237–238.

¹² Vincenzo Errante, „Forse che sí forse che no”, *Archivio Storico Lombardo* (1915), 15–114. Kruppa Tamás, „Tervek az erdélyi kormányzóság megszerzésére 1601–1602-ben: Erdély és a Gonzaga dinasztia kapcsolatai a XVI–XVII. század fordulóján”, *Hadtörténelmi Közlemények* (2002), no. 2, 281–308.

ry Zsigmond lemondásai, majd visszatérései miatt, hogy az komolyan veszélyeztette a Duna-völgyben folyó harcok sikerét. A császár először testvérét, Miksa főherceget (1601) szánta a fejedelemség kormányzói a

13 Miksa főherceg kormányzóságának tervéről vö. Kruppa Tamás, „Miksa főherceg erdélyi kormányzóságának terve. Az erdélyi Habsburg-kormányzat felállításának kérdéséhez (1597–1602)”, *Századok* (2011) no. 4, 817–845.

posztjára, ő azonban végül visszalépett.¹³ Ekkor merült fel a mantovai herceg neve, aki a következő feltételeket szabta: az erdélyi kormányzóságot csak a felső-magyarországi főkapitánysággal együtt vállalja el Kassa központtal, ahol családját és udvarát is elhelyezheti. A könnyebb irányíthatóság érdekében azt is kérte, hogy mind Felső-Magyarország, mind Erdély élére nevezzenek ki egy-egy helytartót. Az előbbi élére rokonát, Ferrante Gonzagát, az utóbbira pedig a hírneves, a németalföldi háborúban magát kitüntető hadvezért, Giorgio Bastát (1550–1607) szemelte ki.¹⁴

14 Vö. Archivio di Stato di Mantova Archivio Gonzaga b. 531 nr. 5. Aderbale Manerbio követ 1602. január 7-én Prágából Vincenzo Gonzagának írott levelében megismétli ugyanezeket a feltételeket. ASMn AG b. 481 Lett. di Aderbale Manerbio nr. 2.

Az 1601 szeptemberét követő egyéves időszakban a mantovai követjelentések visszatérő motívuma volt az erdélyi kormányzóság kérdése, ami azt bizonyítja, hogy a herceget és a mantovai diplomáciát igen komolyan foglalkoztatta az ügy. A császár azonban nem lelkesedett a Gonza-

gák túlzott mértékű szerepvállalásáért. Vincenzo pedig már 1602. január 25-án kelt levelében írt az erdélyi út elhalasztásáról, mondván, hogy addig nem megy a tartományba, amíg azt nem pacifikálják megfelelő módon és lakói nem tesznek neki hűségesküet. A kormányzóság kérdése mindazonáltal nem került le a napirendről. A remények kihunyását jelzi, hogy 1602 nyaratól az erdélyi kormányzóság ügye egyre kevesebbet

15 Francesco Gonzaga császári kamarás és első tanácsos, rendkívüli követ Rómában (1603), spanyolországi követ (1611), a jezsuita és a kapucinus rend támogatója volt.

szerepel a jelentésekben. Talán ezzel van összefüggésben, hogy felmerült a Gonzaga rokonság egy másik tagjának, a család castiglionei ágába tartozó Francesco Gonzagának¹⁵ esetleges jelöltsége is.

A Gonzagáknak a térség iránt megmutatkozó igen intenzívnek mondható érdeklődése két okra vezethető vissza. A török elleni háború a kor (katolikus) felfogása szerint minden kereszténynek kötelessége volt és jelszavai egészen a keresztes háborúkig nyúltak vissza, a harc pedig a lovagi erények részét képezte. Az olasz katonák magyarországi, erdélyi útjukat lovagi kalandként fogták fel, amire az is utal, hogy magukat *venturieri*-nek nevezték. A másik ok a hercegség bizonytalan helyzetéből fakadt: Mantova birodalmi hűbér volt, közel feküdt a milánói spanyol kormányzósághoz, ráadásul a savoyai hercegségen keresztül a francia befolyás is érvényesült területén. A hercegség mozgásterét egyrészt megfontolt dinasztikus politikával, másrészt újabb területek megszerzésével próbálta megnövelni. A távoli, élelmiszerben és ásványkincsekben gazdag egzotikus ország tehát természetszerűen keltette fel az egyébként a lengyel trón iránt is érdeklődő Vincenzo figyelmét. Erdély gazdagságáról a régióban nagy számban megforduló olasz utazó, udvaronc, kalandor révén értesülhettek az itáliai udvarok, köztük természetesen a mantovai is.¹⁶ A figyelmet természetesen nem kerülte el az sem, hogy Erdély ifjú fejedelme, az ita-

16 Giacomo Carlo Bascapé, *Le relazioni fra l'Italia e la Transilvania nel secolo XVI. Note e documenti* (Roma, 1931). Ld. még: Polgár, *Magyarország és a magyarok*.

lomán Báthory Zsigmond tárt karokkal várta udvarába Itália szülötteit.¹⁷

Aderbale Manerio mantovai követ egy mantovai katonaiszt beszámolójára hivatkozva a fejedelemség élelmszerben való gazdagságáról és az óriási értékű hadizsákmányról írt, és persze arról, hogy az olaszok (*venturieri*) a zsákmányt illetően kemény riválisai egymásnak.¹⁸ A legérzékletesebben azonban nem egy itáliai, hanem egy sziléziai szerző, Vitus Marchtalerus (Veit Marchtaler, 1564–1641) fogalmazta meg ezt a Nyugat-Európában elevenen élő sztereotípiát, amikor Báthory Zsigmond tetteit tárgyaló latin nyelvű munkájában párhuzamot vont az Erdély címerében szereplő három domb és Róma hét dombja, illetve a Scipiók és a Báthoryak között.¹⁹

Az ország gazdagsága azonban nemcsak Mantovában volt ismeretes; Báthory Zsigmond 1594-ben követséget mentesztett Rómába, amelynek vezetője Fabio Genga volt. A Genga család urbinói eredetű volt és a Báthoryak szolgálatában állt. Fabio a gyulafehérvári udvar olasz kegyenceinek sorába tartozott éppen úgy, ahogyan apja, Simone, aki neves építész volt, illetve testvére, Flaminio vagy a pápai udvarban szolgáló rokona, Gianfrancesco. A Gengák eredetileg a Mediciek szolgálatában álltak, és ezt a kapcsolatot fenntartották a távoli Erdélyből is. A követség alkalmat szolgáltatott arra, hogy egykori uraiknak ne csak a háború eseményeiről, hanem a tartomány gazdagságáról is beszámoljanak. Amikor 1595 februárjában Fabio visszaindult Rómából, hogy egy darabon elkísérje a fejedelemségbe igyekvő Alfonso Visconti pápai nunciust, tárgyalásokat folytatott I. Ferdinando nagyherceggel. Nem tudni, hogy pontosan miről is folyt szó, mivel erről nem maradtak ránk iratok. Giacomo Gerardo, Velence firenzei rezidense azonban megtudott valamit és február 22-én sietett tájékoztatni a dózsét, hogy Báthory Zsigmond fejedelem Gengán keresztül érdekes ajánlatot tett a nagyhercegnek: pénzt kért tőle közelebbről meg nem nevezett erdélyi arany- és ezüsbányák kiaknázásához. A nagyherceg, miután meghallgatta Genga ajánlatát, azt válaszolta, hogy abban az esetben, ha a Fuggerek nyitják meg a bányákat, hajlandó részt vállalni a költségekből és beszállni az üzletbe.²⁰

¹⁷ Erdősi Péter, „Az itáliai erényekben vétkesnek mondott fejedelem. Az udvari emberek helyzete, tevékenysége és megítélése Erdélyben Báthory Zsigmond uralkodása idején”, *Sic itur ad astra* 9 (1996), no. 1–3, 12–48. Báthory Zsigmond kapcsán ld. még: Szentpéteri Márton, „Il Transilvano. The Image of Zsigmond Báthory in Tommaso Campanella's Political Thought”, *Bruniana & Campanelliana* (2003) no. 1, 217–225.

¹⁸ ASMn AG b. 480 Lett. di Aderbale Manerio nr. 159.

¹⁹ Ld.: Vitus Marchtalerus, *Rerum a Sigismundo illustrissimo et fortissimo Transylvaniae principe contra turcas gestarum brevis enarratio*, (H. n., 1595), B4v–C1r. A szerzőről ld.: Németh S. Katalin, „Utazások Magyarországon és Erdélyben (Veit Marchtaler: Ungarische Sachen 1588)”, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 106 (2002), 3–24, és Idem, „Erdélyi fejedelmi udvar Marchtaler útleírásában”, in *Idővel paloták: Magyar udvari kultúra a 16–17. században*, ed. G. Etényi Nóra, Horn Ildikó (Budapest: Balassi, 2005), 331–342.

²⁰ Archivio di Stato di Venezia Senato, Dispacci. Firenze, Filza IX. 161r. Részben a Fuggerek kezelték az Erdélynek szánt segélypénzt is. Vö. *Carrillo Alfonso jezsuíta-atyja levelezése és iratai, I (1591–1618)*, ed. Veress Endre (Budapest, 1906), 188.

A nagyherceg ugyan tartózkodóan fogadta az ajánlatot, mások azonban láttak fantáziát benne, a Kúria, pontosabban Pietro Aldobrandini bíborosnepos, azaz pápai unokaöccs érdeklődését is sikerült felkelteni a dolog iránt. Fabio szeptember legvégén érkezett haza Gyulafehérvárra, nem sokkal később levelet írt Aldobrandininek, amelyben a legújabb havasalföldi hadi hírek ismertetése után rátért a bányákra is. Az ügy bizalmas

voltát jelezte, hogy e részt már rejtjelezve írta. A levélből kiderül, hogy a bányák ügyének intézésével a milánói Gaspare Bigliát bízták meg, aki Fabio Genga és két másik olasz, Giralaldi és Mariotto (róluk nincs több

21 ASV Carte Borghese fasc. 56/1. (számozatlan). Fabio kíséretéről lásd Flaminio Genga ugyanezen a napon kelt levelét: BAV Capp. lat. Vol. 164. fol. 227v.

adatunk) kíséretében érkezett meg.²¹ Fabio sietett biztosítani megbízóját, hogy Biglia munkájával messzemenően meg lesz elégedve. Ugyanezen a napon Biglia is írt Aldobrandininek, amelyből kiderül, hogy Simone Genga ekkorra már három hónapja, tehát kb. Fabio Rómából történő elutazásával egy időben, kettőzött erővel dolgozott az ügyön, s mivel igen megbecsülték a gyulafehérvári udvarban, Biglia biztosra vette, hogy sikerrel jár majd. Rómában feszült figyelemmel várták a fejleményeket: alighogy a levelek odaértek, a bíborosnepos egy rövid levélben rögtön válaszolt

22 ASV Fondo Borghese III. Vol. 9Bter, fol. 47r–48r.

23 Az 1597. július 25-én kelt levelet a jegyzettel együtt lásd: *Carrillo Alfonso jezsuista atya levelezése és iratai*, I, 550.

nekik.²² Ezután elhallgatnak forrásaink, csak annyit tudunk, hogy Niccolini római toszkán követ 1597 nyarán arról értesítette Ferdinando de' Medici herceget, hogy Báthory Zsigmond Fabiótól elvette az egyik aranybányát, valószínűleg az abrudbányait.²³ Az ügy érdekességét és jelentőségét azonban nem az olasz kegyencek bányáigyletei adják, hanem annak messze vezető politikai szálai.

A bányabérlethez szükséges összeg, illetve a termelés megindításához szükséges pénz feltehetően Pietro Aldobrandinitól származott, aki talán magánvagyonából teremtette azt elő. Sőt, Fabio imént idézett levele alapján feltételezhető, hogy bizonyos mértékig maga a pápa is részt vállalt a bányáügyben. Nem világos azonban, hogy az Aldobrandini család lépéseinek hátterében milyen konkrét megfontolások húzódtak meg. Források hiányában csak találgatni tudunk, de úgy tűnik, hogy a bányák ügye összefüggésben volt Erdély katasztrofális pénzügyeivel, amely a törökkel való szakítás miatt következett be. A fejedelemség ugyanis el-esett az oszmánokkal folytatott, igen jövedelmező sókereskedelemből származó vámoktól. A Fabiónak adott fejedelmi instrukció előírta, hogy magyarázza el a szentatyának, miért nem működnek a bányák.

Az üzleti ügyek nem választhatóak el a politikaiaktól, ugyanis mind Cinzio, mind Gianfrancesco Aldobrandini neve felmerült az erdélyi fejedelmi trónnal kapcsolatban 1599 decemberében. Báthory Zsigmond Habsburg Mária Krisztiennával kötött házassága ugyanis sikertelen volt, és az ifjú fejedelem le akart mondani a trónról. A pápai unokaöccsök nagy lehetőséget láttak ebben, főleg Gianfrancesco Aldobrandini, aki az 1595-ben, 1597-ben és 1601-ben Magyarországra küldött pápai csapatok főparancsnoka volt. A tervek szerint Gianfrancesco feleségül vette volna Mária Krisztiennát, a hatalomátvétel kapcsán felmerülő költségeket pedig a pápa állta volna.²⁴ Logikusnak tűnhet ezek után az a feltételezés, hogy egy ilyen megoldás már korábban is felmerült, a harmadik testvér, Pietro Aldobrandini személyével kapcsolatban is, aki, mint láttuk, ér-

24 Niederkorn, *Die europäische Mächte*, 98–99; és *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-românești*, V (1596–1599), ed. Andrei Veress (București: Cartea Romaneasca, 1932), 179.

deklődött a bányák iránt. De hivatkozhatunk a Gonzagák 25 Kruppa, „Tervek”, 295–296. fentebb idézett példájára is.²⁵

Az ásványkincsekben gazdag fejedelemség ugyanakkor egy másik, szintén több évszázados toposz, a *propugnaculum* gondolata kapcsán is magára vonta az itáliai fejedelmi udvarok és a Szentszék figyelmét. Jó példa erre Girolamo Frachetta, aki Rómában először francia, majd spanyol szolgálatban állt. Frachettát elsősorban politikai íróként tartják számon, több műve született a helyes kormányzás módjáról, az ideális fejedelemlről. A spanyolok szemében 1597-ben kiadott *Il principe* című műve avatta politikai szakíróvá.²⁶ Figyelme 1594 és 1599 között fordult a tizenöt éves háború felé, amelynek több mint egy tucat művet szentelt. Ezekben előkelő helyet foglalnak el a Báthory Zsigmondhoz címzett orációk. Azokat a Báthoryhoz, II. Rudolf császárhoz és II. Fülöp spanyol királyhoz írt alkalmi műveit is közzétette 1598-ban egy gyűjteményes kötetben, amelyeket kifejezetten az állandósuló határvidéki csatározások után 1593-ban kirobbanó tizenöt éves háború népszerűsítésére szánt. Ezt alátámasztja az imént említett művének előszava, amelyben azt olvashatjuk, hogy orációit megfelelő érdeklődés esetén újra kiadja.²⁷ Frachetta azért tarthat számot figyelmünkre, mert igen érdekesen ötvözte a katonai-politikai helyzet érveit Magyarországgal és a magyarsággal kapcsolatban megfogalmazódó több évszázados toposzokkal.

A tizenöt éves háború következtében megnőtt nyugat-európai érdeklődést a térképesek is igyekeztek kihasználni. A kiadott térképek, nem törődve a pontossággal, elsősorban tetszetős kiállításukkal próbálták felhívni magukra a figyelmet. Az ábrázolt magyarországi és erdélyi települések névalakjai roppant érdekesen vallanak arról, hogy összeállítóik magyarországi és erdélyi utazókat, diákokat is kikérdeztek a sajtó alá rendezés során: erről a magyar megfelelőt követni próbáló, de mégis félrehallott, hibásan átírt helynevek árulkodnak.²⁸ Az Erdélyt északról, keletről és délről körülölelő Kárpátok hegyláncolata magától értetődő természetességgel kínálhatta Frachetta és a többi olasz szerző számára a természet által erősített ország képzetét, amelynek hegyei várfalként tartóztatják fel a törököket. A magyarországi háborúkról beszámoló *Discorso del modo di regular'la guerra d'Ungheria l'anno 1596 c.* munkájában például azt olvashatjuk, hogy mivel a török támadásnak is két valószínű iránya lesz, két irányban kell védekezni is. A császárnak harmincezer emberrel a határmenti erősségeknél kell feltartóztatnia a török támadást, miközben Báthory Zsigmond Erdélyből, az ellenség oldalában nyitna egy újabb frontot, majd Konstantinápoly felé fordulva elvonná a török főerőket. Ha vereséget szenvedne, akkor sem következne be katasztrófa, mivel ezzel

²⁶ Frachettát a tizenöt éves háborúról, illetve Erdély történetéről könyvet író Ciro Spontónéval együtt az állam-rezon-irodalom második vonalába sorolják. Ld.: Robert Bireley, *The Counter-Reformation Prince: Anti-Machiavellism or Catholic Statecraft in Early Modern Europe* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1990), 50.; Enzo Baldini, „Girolamo Frachetta informatore politico al servizio della Spagna”, in *Repubblica e virtù: Pensiero politico e Monarchia cattolica fra XVI e XVII. secolo*, ed. Chiare Continisio, Cesare Mozzarelli (Roma: Bulzoni, 1995), 465–482.

²⁷ Girolamo Frachetta, *Il primo libro delle orationi*, Roma, 1598, az olvasókhhoz írt előszó.

²⁸ Lásd erről a holland térképek kapcsán Plihál Katalin, „A hollandiai magyar peregrináció emléke a térképeken”, *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* (1994–1998) (Budapest, 1998), 347–368.

29 Girolamo Frachetta, *Il primo libro dei discorsi di stato et di guerra* (Roma, 1600), 109–110.

megmentené Magyarországot, a vert seregének roncsai pedig Erdélyben húznák meg magukat, amelyet a Kárpátok hegylánca valószínűsíthetően erősítésként tett. Ott bevárnák a császári segítséget, miközben felkészülnének a védekezésre.²⁹

30 Hopp, Az „antemurale” és a „conformitas” humanista eszméje, 132–179.

A fejedelemség földrajzi adottságait, hogy a Kárpátok hegyláncai bástyaként övezik, illetve ezek térképészeti megjelenítését könnyedén be lehetett azonosítani a *propugnaculum christianitatis* Nyugat-Európában közismert gondolatával.³⁰ Ehhez szorosan kapcsolódik az a szerzőnk által szintén többször említett középkori eredetű elképzelés, amely a legvitézesebb nemzetként állítja be a *Respublica Christiana*t már évszázadok óta védelmező magyarokat. A gazdag és termékeny Hungária több évszázados toposzához nyúlt vissza Frachetta, amikor a hadászati szempontok között előkelő helyen említette az ország gazdagságát, egész hadsereget eltartó képességét, aranyban gazdag bányáit, amelyek akár egy védekező, akár egy támadó hadsereg hadjáratának költségeit is fedezni képesek. A toposzok gyakori ismételtetése nemcsak Frachetta és a többi nyugat-európai szerző (tév)képzeteire vet éles fényt, hanem arról a szándékukról is árulkodik, hogy a Magyarországról igen homályos és gyér ismeretekkel rendelkező olvasóközönséggel megértessék, hogy az Itáliától távol folyó háború minden keresztény közös ügye. A toposzok abban segítettek, hogy ezt a távoli országot közelebb hozzák, megfoghatóvá tegyék a hírekre kiéhezett közvélemény számára. Állandó szerepeltetésük ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy a Rómához segítségért folyamodó erdélyi diplomácia, érzékelve a háború következtében ugrásszerűen megnövekedő érdeklődést, céljai érdekében szintén megpróbálta felhasználni ezeket a több évszázados sztereotípiákat is.³¹

31 Vö. Polgár, *Magyarország és a magyarok*, 36–37 és 28. jegyzettel.

A Magyarországról és Erdélyről közvetített kép azonban nem mindenben volt pozitív, mint ahogyan a középkorban sem volt az. Az elhúzódó háború a lakosság egyre nagyobb pusztulásával járt, a fizetetlen zsoldosok fosztogattak, garázdálkodtak, s ez nemcsak a parasztság, hanem a nemesiség körében is egyre nagyobb elégedetlenséget keltett; és mivel a katonaság nagyobbik része idegen, olasz, német vagy vallon volt, ez az ellenérzés természetes módon torkollott idegenellenességbe.³² De a nyelvet, a kultúrát és a mentalitást, illetve a helyi viszonyokat nem ismerő és nem értő, nagyszámú idegen származású katonaság is egyre növekvő ellenérzéssel és megütközéssel vette tudomásul, hogy a helyi társadalom, nem utolsósorban a háborús pusztítások miatt, nem felszabadítóként és szövetségesként, hanem ellenségként tekint rájuk, sok esetben tette is kifejezést adva érzéseinek. Különösen igaz volt ez a katolikus olaszokra, akik számára a vallási különbségek – Magyarország és Erdély ekkor protestáns országok voltak, elenyésző számú katolikussal – újabb problémát jelentettek. Ez azokat az amúgy is meglévő negatív sztereotípiákat erősítette, mint például a magyaroknak a barbár, és Itáliát feldúló hunokhoz fűződő

32 Vö. 6. jegyzettel.

rokonsága. Ez a rokonság – természetesen nem az itáliai és nyugati közvéleményben felfogott módon – a magyar rendi nemzetfelfogásnak is alapja volt a 13. század óta.³³ Az olaszok, akik minden, az Alpoktól északra fekvő ország népét amúgy is barbárnak tartották, a hunokat és nyomukban a magyarokat egyenesen félig emberi, félig állati lényeknek tekintették. Ezt a nyersséget és vadságot látták visszaigazolva a magyarok és az erdélyiek viselkedésében.³⁴

³³ Erről ld.: Szűcs Jenő, *Nemzet és történelem*, (Budapest: Gondolat, 1984), 413–555.

³⁴ Ezt a sommás ítéletet főleg velenicei területen és nyomtatványokban terjesztették. Vö. 1. jegyzettel.

Ezt a véleményt közvetíti Alfonso Visconti erdélyi pápai nuncius egyik igen érdekes levele is. Visconti Fabio Genga római követségének végzetével utazott 1595-ben a fejedelemségbe. Eredetileg Lengyelországba szánták követnek, ám tekintettel Erdély geopolitikai fontosságára, amelynek oka a török elleni harc és a pravoszláv régió felé irányuló misszió volt, végül úgy döntöttek, hogy ide küldik. Egészen 1598-ig Erdélyben maradt, és ő volt az egyetlen, aki pápai követként ilyen hosszú időt töltött el itt, amelynek jelentőségét kiemeli, hogy misszióját egy olyan országban végezte, ahol csak maroknyi katolikus maradt, és az egyik domináns felekezet a szerte Európában üldözött antitrinitárius volt. A nuncius igen jól megismerte az országot. Említett levele 1595. június 30-án kelt, tehát első benyomásait dokumentálja. Ebben egy bizonyos Lorenzo Lerici érdekében ír kollégájának, Germanico Malaspina lengyelországi pápai nunciusnak (1591–1598), sajnálkozva, hogy honfitársa, Lerici semmilyen sikert nem tudott elérni a gyulafehérvári udvarban közelebből nem részletezett szerkezetével (*instrumento*), mivel a magyarok kizárólag a lándzsát és a szablyát becsülik. Ez a megjegyzése ékesen árulkodik arról, hogy a gyulafehérvári udvarban uralkodó katonás szellem meglehetősen távol állott az itáliai udvarok kifinomult szokásaitól és szellemiségétől.³⁵

³⁵ Erdély és a Szentszék a Báthory korszakban: *Kiadatlan iratok (1574–1599)*, ed. Kruppa Tamás (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 37) (Szeged: [SZTE], 2004), 92.

Visconti elmarasztaló véleményéhez hasonló fogalmazott meg Giovanni Botero *Le relazioni universali* (1597) c., igen népszerű munkájában. Ebben azt olvashatjuk, hogy Magyarország földjét inkább a természeti fekvése teszi széppé, mint az emberek munkája,³⁶ majd még ugyanezen az oldalon azt is, hogy a magyarok nyersekek, szokásaik durvák és alkalmasabbak a háborúra, mint a békére. Megvetik a kényelmet, a városokban idegenként élnek és azzal a szándékkal, hogy mielőbb vidékre menjenek. A szegények kunyhókban és kicsiny, rosszul készített házakban laknak. Amíg nem házasodnak, nem ágyban, hanem gyékényen vagy szénán alusznak. Erősek, büszkéek, állhatatlanok, kapzsiak, bosszúállók. Nem érdekli őket sem a művészet, sem pedig a kereskedelem, sőt, a szerző még az ország gazdagságával kapcsolatos képet is elmarasztaló, kritikus hangnemben jelenítette meg.³⁷ Nem vitás, hogy Botero az ország lakóinak jellembeli hiányosságait és gyengéit az általuk lakott területre is érvényesítette, az ásványkincsben gazdag Erdély képéhez ugyanis hozzátette, hogy az országnak a bányaművelés, illetve a

³⁶ Giovanni Botero, *Le relazioni universali* (Venetia, 1597), 93.

³⁷ Ibid.

nemesfém kitermeléshez szükséges sok higany felhasználása miatt egészségtelen a levegője, és hogy a gyakori pestis is sok pusztítást okozott. Az Erdély keleti csücskében, a hegyek közt lakó székelyek, akik akkor már évszázadok óta határvédő népként éltek, vad és harcias népként, a hunok leszármazottaiként jelennek meg.

Ez különösen azért érdekes, mert Boterónak első kézből származó információi voltak az országról az 1584-ben követség élén Rómába érkező Báthory Andráson keresztül. András Báthory István lengyel király unokaöccse, és Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem unokatestvére volt, megbízatásának egyik részét saját bíboroskreációja, a másik részét a tervezett török elleni háború részleteinek megvitatása képezte. A követség megfordult Milánóban is, ahol Botero, az egykori jezsuita személyesen

38 Barlay Ö. Szabolcs, *Roman virág: Fejezetek a Mohács utáni reneszánszról* (Budapest: Gondolat, 1986), 157–158; Horn Ildikó, *Báthory András* (Post scriptum Életrajzi monográfiák, 3) (Budapest: Új Mandátum, 2002), 64–68.

is megismerkedett a bíborossal, akinek egyik művét, a *Dispregio del mondó*t ajánlotta, tisztában kellett tehát lennie azzal, hogy a kevés számú erdélyi katolikus éppen az általa nem túlságosan pozitívan lefestett székelyek közül került ki.³⁸

Achille Tarducci hadmérnök az 1600-ban Ferrarában kiadott *Il Turco vincibile* című munkájában már a magyarok egy újabb hiányosságára mutatott rá. Szerinte a legnagyobb hibájuk, amellyel a vitézségük, a Nyugat által is elismert legfőbb erényük jó hírét is kockára teszik, a széthúzás, amely kétszáz év ellenállás után végül utat nyitott a török behatolás

39 Achille Tarducci, *Il Turco vincibile* (Ferrara, 1600), 86.

előtt.³⁹ Tarducci Boteróval ellentétben személyesen ismerte a földet és népét, mivel az egyik legfontosabb végvárban, a Bécs kapujának számító Győrben is szolgált. Éles szemre valló megállapítása a magyar protestánsok és a katolikusok közötti, ekkor már fél évszázada zajló vita fő megállapításával is összecseng. Ez a vita akörül

40 Erre egy jellemző példát Keisz Ágoston, „Magyar és Pázmány vitája” in *Pázmány Péter és kora*, ed. Hargittay Emil (Pázmány irodalmi műhely; Tanulmányok, 2) (Piliscsaba: PPKE BTK, 2001), 219–250.

folyt, hogy a mohácsi tragédiáért, az ország bukásáért és a nyomában fellépő anarchiáért ki a felelős: a hitújítás vagy éppen fordítva, a katolikus bálványimádás. Abban azonban Botero és Tarducci véleménye megegyezett, hogy a legfőbb ok a magyarokra jellemző anarchia és széthúzás volt.⁴⁰

A széthúzást illető, elmarasztaló megállapítás ugyanakkor már a századelőn, a magyar állam összeomlása előtt megfogalmazódott, éppen egy másik éles szemű olasz kortárs, Giovanni Burgio pápai nuncius tollából, akinek a magyarok felelőtlen és önző magatartását illető lesújtó véleménye a magyar történetírói hagyományban is mély nyomott hagyott. 1525. augusztus 9-én írt levelében olvasható, hogy ha Magyarországot meg lehetne menteni három forintért a török veszélytől, alig akadna három

41 Erdélyországi pápai követek jelentései VIII. Kelemen idejéből (1592–1600), ed. Veress Endre (Monumenta Vaticana Hungariae, 2/3), (Vatikáni Magyar Okirattár) (Budapest, 1909; reprint, 2001), 255.

ember, aki ezt a pénzt összeadná.⁴¹ A nuncius még a reformáció megjelenése előtt fogalmazta meg véleményét, ezért annak felekezeti vonatkozása egyáltalán nem volt, szavai a magyarok általános erkölcsi romlását hangsúlyoz-

ták. Igen érdekes, hogy a késő középkori magyarországi prédikációirodalom ugyanebben a bűnben találta vétkesnek a magyar nemességet, amely megfogalmazásuk szerint hűtlenné válva eredeti hivatásához ahe-lyett, hogy az ország és népének védelmével foglalkozna, egymás ellen hadakozik, miközben a parasztjait nyúzza.⁴² Ez az ókor óta élő nemzetközi motívum több népnél is megtalálható

⁴² Szűcs Jenő, *Nemzet és történelem*, 557–599.

a korszakban, alapvető különbség azonban, hogy a mohácsi csatavesztés után összeomlott a középkori magyar állam, majd három részre szakadt; ilyen sokkot – leszámítva a balkáni államokat – egy korabeli európai társadalomnak sem kellett átélnie. Ez volt az oka annak az elemi erővel feltörő igénynek, hogy megkeressék a katasztrófa okait és megtalálják a felelősöket. A válasz is az ókor óta ismert topikus minták formájában fogalmazódott meg: általános erkölcsi romlás, viszálykodás, amelyhez később a reformáció újszerű retorikája párosult (bálványimádás, római Antikrisztus, stb.).

Néhány évvel később Ciro Spontoni, egy másik olasz szemtanú, Bur-
gióhoz és Tarduccihoz hasonlóan fogalmazta meg kritikáját. Spontoni a mantovai herceg szolgálatában állt, és 1602-ben adta ki *Attioni del re d'Ungaria* c. művét, amelyet Vincenzo rokonának, Francesco Gonza-

gának ajánlott.⁴³ Nyilván ez is közrejátszott abban, hogy 1601-ben, tehát éppen az általunk tárgyalt korszakban ke-
rült Erdélybe, ahol nagyjából egy éven keresztül Giorgio Basta titkáráként tevékenykedett. A történetíróként is jel-
eskedő bolognai, felhasználva a Basta környezete nyúj-
totta lehetőségeket, széles körű anyaggyűjtésbe kezdett, amelynek az
eredménye az *Attioni*, valamint a halála után, 1638-ban megjelenő *His-
toria della Transilvania* volt.⁴⁴ Spontoni Basta titkáráként

⁴³ Leveleit vö. ASMn, AG, b. 533, Lett. di Lelio Arrivabene nr. 2 és b. 484. Di-versi nr. 105–110. Ciro Spontoni, *Attioni di re d'Ungaria*, Bologna, 1602. Műveit ismerteti Jászay, *A kereszténység védő-bástya*, 1996, 159–164, 166–167.

igazán alapos munkát végzett. Nemcsak témája helyszí-
neit járta be, hanem írásos dokumentumokat is felhasznált műveihez,
sőt szemtanúkat is kikérdezett az eseményekkel kapcsolatban, és ezeket
az adatokat műveiben is hasznosította. Az *Attioni* – amelynek tárgya az
Attilától Rudolfig terjedő magyar történelem – tehát első kézből és igen
frissnek mondható információkkal látta el elsősorban Erdéllyel kapcso-
latban az olasz olvasókat. Ajánlásában hangsúlyozta, hogy ezerkétszáz év
magyar történelmének eseményeit azért gyűjtötte össze, hogy Francesco
felismerje II. Rudolf török elleni háborúban elért nagyszerű sikereit, és
hogy a magyar királyokhoz hasonlóan a hitet válassza vezérlő csillagául,
ahogy az állam jó kormányosához illik. Spontoni a magyar történelmet
az eretnekek és a hitetlenek elleni szent háború példatárának is tekintet-
te, a török megjelenését pedig a magyarokra lesújtó isteni büntetésként
értelmezte, mivel Basta titkáráként és hű katolikusként tapasztalhatta a
hadvezér erdélyi protestánsokkal folytatott harcát.

⁴⁴ Ciro Spontoni, *Historia della Transilvania* (Venezia, 1638).

A főkapitány feladata a fejedelemség katonai kormányzatának ellátása és
a polgári kormányzás feltételeinek megteremtése volt, eredetileg Mik-

sa főherceg számára, de miután annak útja, illetve a Gonzagák tervei is meghiúsultak, ő maradt a fejedelemség igazi kormányzója. Bastának igen sok gondja volt az erdélyi nemességgel, amely alapvetően protestáns és háborúellenes volt, és amely a háború eredménytelenségét látva, felmentve tekintette magát a császárnak tett hűségesküje alól, és felvette a kapcsolatot régi urával, Báthory Zsigmonddal, rajta keresztül pedig a Portával. Ez nemcsak a császár, hanem az erdélyi császári hadseregben szolgáló olaszok számára is az árulás egyértelmű jele volt. A császári kormányzat ezt úgy akarta megakadályozni, hogy Bastát utasította az erdélyi nemesség elleni fegyveres fellépésre, másrészt terveket fogalmazott meg a tartomány etnikai és vallási összetételének megváltoztatására. Egy 1603-as

45 Erdélyi Országgyűlési Emlékek, V (1601–1607), ed. Szilágyi Sándor (Budapest, 1879), 45.

tervezetben az Erdélybe küldött császári biztosok azt javasolják, hogy a tartomány pacifikálása érdekében hozzanak Németországból katolikus telepeseket.⁴⁵

Spontoni a fejedelemség pusztulásáért nem is az elhúzódó háborút, illetve a zsoldosok pusztítását, hanem az erdélyiek eretnokségét és viszálykodó természetét okolta. Ezt rögtön műve elején le is szögezte, részletesen kifejtve, hogy Erdély pusztulásának oka az isteni büntetés, amely azért sújtja a tartomány lakóit, mert eretnekek és üldözik a katolikus vallást.⁴⁶ Néhány sorral lejjebb Spontoni rávilágít az erdélyiek másik hátrányos tu-

46 Spontoni, *Historia*, 2–3.

47 Ibid., 3.

lajdonságára, a megosztottságukra is, valamint az állandó viszálykodásukra, amely szerinte a jelen állapot oka.⁴⁷

Művét ismerte a Padovában tanult Szamosközy István (1570–1612) erdélyi történetíró is, aki nem sokkal annak megjelenése után idézi az *Attionit*. Mindez az Itália és Erdély közti irodalmi kapcsolatok szorosságát és elevenségét bizonyítja. Szamosközy, aki kálvinista volt, egyáltalán nem volt jó véleménnyel Spontoni művéről, ami a fentebbi idézetek fényében érthető, annak ellenére, hogy a vallások közti háborúságot humanistaként ő maga is elítélte. Egy helyen név szerint említi a bolognait, akit egyszer-

48 Szamosközy István, *Erdély története* (1598–1599, 1603), ed. Sinkovics István (Pro memoria) (Budapest: Európa, 1981), 269.

re marasztal el hiszékenysége miatt, hogy hitelt adott a pletykáknak, ugyanakkor azért is, mert művében szándékosan terjeszt hazugságokat Erdélyről és a magyarokról.⁴⁸

Spontoni műve azért különösen fontos, mert szemtanúként az általa felállított „diagnózis”, mely szerint az ország jelenlegi helyzetének a magyarok eretnoksége és széthúzása, azaz megbízhatatlansága az oka, nemcsak a szerző magánvéleményét, hanem valószínűleg az országban tartózkodó, nagyszámú olasz katonai és polgári személy véleményét is tükrözte.

A tartomány lakóit érő elmarasztaló kritikák nem kímélték a fejedelmi dinasztiát, a Báthoryakat sem. Jóllehet Báthory Zsigmond havasalföldi győzelme óriási nyilvánosságot kapott, a dinasztia népszerűsítéséből ekkor a pápai udvar publicistái – többek között a fentebb idézett Fracchetta is – alaposan kivették a részüket.⁴⁹ A fejedelem azonban 1598-ban

sikertelen házassága és a császár elmaradt anyagi és katonai segítsége, illetve Lengyelország ellenséges politikája miatt lemondott a trónról.

Lemondását, amely a korban meglehetősen szokatlan volt, különösen egy háborúban álló ország esetében, a külisz- szákat ismerő kortársak a külső körülmények mellett a fejedelem ingatag jellemével magyarázták. Döntése nem- csak országát sodorta veszélybe, hanem a török elleni ko- alíciót is súlyos nehézségek elé állította. Ez lehetett az oka a fejedelem személye ellen kibontakozó propagandának; erről azonban sajnos máig nem került elő semmilyen forrás, meglétére viszont következtetni tu- dunk a fejedelem egykori titkárának, Giorgio Tomasinak Coneglianóban, 1609-ben megjelent munkájából.⁵⁰ A *La Batorea* célja az volt, hogy Báthory Zsigmondot tisztázza a lemondása és Mária Krisztiernától való elválása miatt ért vádak alól,⁵¹ részletesen bemutatva ugyanakkor a család történetét, hadi erényeiket és az ország, illetve a keresz- tényiség érdekében véghezvitt dicső haditetteiket. Ennek kapcsán hangsúlyozza Tomasi, hogy a Báthoryak őse nem (a Tomasinál Bathoként szereplő) Batu kán volt, tehát az Európába betörő és Magyarországot elpusztító tatár ve- zér, hanem – amint az Antonio Bonfininél is olvasható – Batho pannon király, aki Attilával és a hunokkal harcolva hódította meg az országot.⁵² Szavaiban nem nehéz felfe- dezni a vadság és a barbárság fentebb már többször idézett sztereotípiáját. Ezekhez társultak a magyarok és erdélyiek viszálykodó, pártoskodó, rebellióra hajlamos magatartá- sával és megbízhatatlanságukkal kapcsolatos elmarasztaló vélemények, amelyeket a barbárság mellett ez eretnekség- nek tudtak be.

Rendkívül érdekes ugyanakkor, hogy a politikai események fényében a megbízhatatlanság, ha sarkosabban fogalmazunk, az árulás vádját a ma- gyarországi kortársak is megfogalmazták honfitársaik, az erdélyiek ellen, aminek egyértelműen felekezeti okai voltak. Ennek bizonyítékeként idéz- hetem Szuhay István váci püspök, a Magyar Kamara elnökének Mátyás főherceghez intézett, 1602. december 15-i levelét, amelyben az erdélyiek megbízhatatlanságának jellemzésére használja a szótárakban nem található *transylvanizare* igét. A püspök 1598-ban annak a bizottságnak a tagja volt, amelyik Báthory Zsigmond le- mondása után császári utasításra a fejedelemségbe utazott, hogy azt Miksa főherceg megérkeztéig irányítsa.⁵³

A Bocskai István erdélyi fejedelem vezette Habsburg-ellenes felkelés ha- tására – jóllehet a protestáns világ jórészt védelmébe vette a császár ellen fellázadó magyarokat és vezérüket – az itáliai és katolikus közvélemény visszaigazolván látta a tizenöt éves háború során megfogalmazódó és a

49 A hadjáratról és a fejedelmi propa- gandáról vö. Kruppa Tamás, „Fiktion und Wirklichkeit: Der Feldzug in die Walachei (1595) und die fürstliche Propaganda“, *Ungarn Jahrbuch*, 30 (2009–2010), 43–55.

50 Giorgio Tomasi, *La Batorea* (Conegliano, 1609).

51 A válásról Benda Kálmán, *Erdély végzetes asszonya* (Labirintus) (Budapest: Helikon, 1985), 42–59. Kruppa Tamás, „Báthory Zsigmond válása: Adalékok egy fejedelmi frigy anatómiájához“, in *A Báthoriak kora: a Báthoriak és Európa*, ed. Ulrich Attila (A Báthori István Múzeum füzetek) (Nyír- bátor: Jósza András Múzeum, 2008), 106–112, Elisabeth Zingerle, „Maria Christierna Principessa di Transilvania e Arciduchessa di Innerösterreich: Il suo matrimonio di solo quattro anni“, in *Gli archivi della Santa Sede e il regno d'Ungheria (secc. 15–20): In memoriam di Lajos Pásztor*, ed. Gaetano Platania, Matteo Sanfilippo, Péter Tusor (Collectanea Vaticana Hungariae, 1/4) (Budapest–Róma: PPKE Egyháztör- téneti Kutatócsoport, 2008), 35–50.

52 Antonio Bonfini, *A magyar történe- lem tizedei*, trans. Kulcsár Péter (Buda- pest: Balassi, 1995), 16, 36, 711.

53 „si mores correxerint, et amplius transylvanizare desierint, cum ipsis quoque pacem, et tranquillitatem, uti christianum, et Maiestatem Vestram fidelem decet, colam“ Magyar Ország- gos Levéltár (MOL) E 144 Történelmi Emlékek, 2. cs. 136–137.

középkori előzményekhez képest negatívabb véleményét
a magyarokról.⁵⁴

A magyarok tulajdonságaival, illetve országukkal kapcsolatban megfogalmazott vélemény, mint láttuk, Itália egészét tekintve a középkorban nem volt sem egyértelműen pozitív, sem egyértelműen negatív. A tizenöt éves háború volt az első olyan élménye az olaszoknak, amely nem irodalmi művekből, hanem valós, konkrét tapasztalatokból származott. A háború kapcsán ugyanis olaszok tízezrei fordultak meg a térségben, akik meggyőződhetek tapasztalataik alapján azoknak a toposzoknak a valódiságáról vagy ellenkezőleg, alaptalanságáról, amelyek a középkor korai századai óta az olasz „közvéleményben” éltek a magyarokról és Magyarországról, és amelyeket korábban a politikai vagy kulturális elithez tartozók, diplomaták, művészek, írók, költők fogalmaztak meg és közvetítettek.⁵⁵

Ez a találkozás a háború miatt érthető módon alapvetően kedvezőtlen fordulatot eredményezett az itáliai „közvéleményben” addig megfogalmazódó magyarságképpel kapcsolatban. Ebben döntő szerep jutott a vallásnak, mivel Magyarország protestáns ország volt. A negatív képet tovább erősítette a korabeli levelezés és azok a nyomtatványok is, amelyeknek a szerzői szintén személyesen jártak Magyarországon, tehát saját tapasztalataikat rögzítették. Ezek szerint a magyarok ugyan vitézek, de a bennük lévő, hunoktól örökölt vadság és barbárság egyúttal erkölcsi romlásuk okozója is; ennek jelei voltak szerintük a széthúzás, a megbízhatatlanság, az állhatatlanság és az eretnokség, amelyeket egy korabeli katolikus szerző nem értelmezhetett másként, mint a morális nivellálódás kétségbevonhatatlan jeleként. Ezeknek a bűnöknek az isteni büntetés, vagyis az ország bukása, és török általi megszállása volt a következménye. Az elmarasztaló vélemény kialakulásában és rögzülésében az utolsó döntő momentumot a Bocskai-felkelés szolgáltatta, amelynek hatására nemcsak az itáliai, hanem a nyugat-európai katolikus közvéleményben is egy újabb és hasonlóképpen negatív vélemény fogalmazódott meg, amely később a magyarsággal kapcsolatos sztereotípiává vált. Eszerint a magyarok (természetesen ide értendők az erdélyiek is) gyakorlatilag elárulták a kereszténység ügyét, és az oszmánok kiszolgálóivá váltak. Ezt döntő momentumnak tarthatjuk annak a negatív sztereotípiának a megfogalmazódásában, amely azután a következő évszázadokra alapvetően meghatározta nemcsak az olasz, hanem a nyugat-európai (és nem csak a katolikus) közvélemény magyarságképét. Ennek fő motívuma volt, hogy a magyarok egy folyton lázadásra hajlamos, a világi felsőség elleni engedtlenségre és a felségárulásra is mindenkor kapható, műveletlen és kulturálatlan nép. Ez a negatív sztereotípia állandó muníciót a Habsburg-udvar magyarokat negatív színben feltüntető propagandájától kapott.